

LUBELSKI
PARK
NAUKOWO
TECHNOLOGICZNY

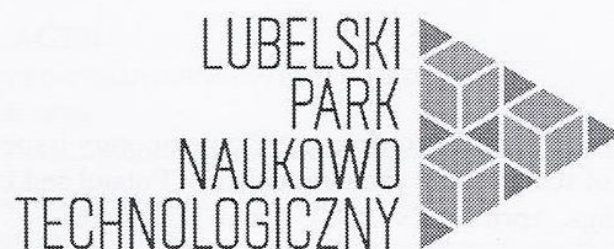
LUBLIN SCIENCE
AND TECHNOLOGY
PARK S.A.



International research
and practice conference

CONTEMPORARY ISSUES
IN PHILOLOGICAL SCIENCES:
EXPERIENCE OF SCHOLARS
AND EDUCATIONALISTS
OF POLAND AND UKRAINE

Lublin, Republic of Poland
April 28 - 29, 2017



LUBLIN SCIENCE AND TECHNOLOGY PARK S.A.

International research and practice conference

**CONTEMPORARY ISSUES
IN PHILOLOGICAL SCIENCES:
EXPERIENCE OF SCHOLARS AND EDUCATIONALISTS
OF POLAND AND UKRAINE**

April 28–29, 2017

Lublin, Republic of Poland

2017

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
2. Загребельний П.А. Диво : Роман / П.А. Загребельний. – Харків : Фоліо, 2001. – 638 с.
3. Кривавич Д.П. Українське мистецтво : навчальний посібник / Кривавич Д.П., Овсійчук В.А., Черепанова С.О. : у 3 ч. / передмова проф. С. Павлюка // Малярство Київської Русі. – Ч. 2. – Львів : Світ, 2004. – 268 с. – С. 51–155.
4. Философский энциклопедический словарь / редкол. : С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др. – 2-е изд. – М. : Сов. Энциклопедия, 1989. – 815 с.

РЕАКТИВАЦІЯ ЕЛІМІНОВАНОЇ ЛЕКСИКИ (НА МАТЕРІАЛІ «РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО СЛОВНИКА» ЗА РЕДАКЦІЄЮ А. Ю. КРИМСЬКОГО ТА С. О. ЄФРЕМОВА)

Поздрань Ю. В.

викладач кафедри мовознавства

Вінницький національний технічний університет

м. Вінниця, Україна

У розвитку української літературної мови кінця XX – початку XXI ст. основною тенденцією є визначальний вплив суспільно-політичних чинників на мовну систему, що виявляється в появі нових слів, зміні їхніх значень. Ретельного вивчення потребує процес повернення до мовної практики шару лексем, уживаних раніше, але витіснених із певних соціальних, ідеологічних причин. Найбільш вдалим терміном на позначення цього процесу, на думку М.П. Дудика, є термін «реактивація», оскільки він «не тільки передає означуване поняття, але також є семантично прозорим, однозначним» [2, с. 30]. До того ж префікс латинського походження *ре-* вказує на повторюваність позначуваної дії, тобто, як слушно зауважує М.П. Дудик, «навіть на морфемному рівні виражає сутність позначуваного процесу – повернення в мовну практику призабутих слів, висловів, окремих значень, іноді навіть відродження певних граматичних форм, синтаксичних конструкцій» [2, с. 30]. Процес реактивації лексики сприяє розширенню словника української літературної мови власними надбаннями й засвідчує зростання інтересу до національної мови. Реактивованими можуть бути й запозичення чи слова з іншомовними основами, що за продуманої мовної політики також можуть сприяти розвитку мови.

Л.І. Мацько зазначає, що повернення до активного словника української мови «тих її елементів, які силоміць були вилучені з норми» допоможе «відтворити і поповнити національний образ нашої мови на всіх її структурних рівнях завдяки приведенню у відповідність з етнічною природою української мови її літературних норм» [3, с. 15]. За рахунок реактивації лексики, на нашу думку, відбувається оновлення (чи відновлення) словникового складу літературної мови, що уможливорює простеження динаміки лексичної норми.

Тому сьогодні, коли проблема відродження української мови в неспотвореному вигляді постала особливо гостро, «Російсько-український словник» за редакцією А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова (далі – РУС-1933) є тим цінним джерелом лексичного матеріалу періоду розвитку української мови за відсутності ідеологічних втручань у її структуру, яке дасть змогу повернути як питому, так і запозичену лексику та новотвори, що відповідають нормам української літературної мови і є перспективними, до активного словника молодшої генерації українців.

Саме РУС-1933, як переконливо доводять Є.А. Карпіловська, Л.Т. Масенко, В.Ф. Старко та ін., є авторитетним джерелом для розвитку української лексикографії, а також основою для системного очищення та оновлення української мови. Тому дослідження процесів реактивації й актуалізації лексики, зафіксованої у цьому словнику, на сучасному етапі розвитку української літературної мови є актуальним.

У 2005 р. О.М. Демська-Кульчицька опублікувала реєстр загальноновживаної та термінологічної лексики, яка зазнавала повної або часткової заміни (напр. модифіковано префікс та/або суфікс) чи була усунена взагалі [1, с. 355]. Подібні реєстри укладали С.Й. Караванський, Ю.В. Антонів, Л.О. Ткач, однак ми обрали для порівняння реєстр О.М. Демської-Кульчицької, тому що вона документально підтверджує причини вилучення або заміни того чи того слова в українській мові. За спостереженнями дослідниці, причинами такого директивного «унормування» української мови стали однотипні звинувачення: «діалектизм, штучне слово, архаїзм, полонізм, застаріле, не властиве мовленню мас тощо» [1, с. 356]. О.М. Демська-Кульчицька називає таку лексику «репресованою», однак у нашому дослідженні ми оперуємо терміном «елімінована лексика», тобто вилучена з активного вживання з певних причин. Оскільки реєстр елімінованих слів засвідчує наявність у слова того чи того ярлика, а укладачів РУСа-1933 неодноразово звинувачували в наповненні словника саме такими «націоналістично ворожими» словами, вважаємо за необхідне простежити, які з цих слів були зафіксовані в РУСі-1933, і таким чином довести чи спростувати звинувачення. Пропонуємо методику виявлення елімінованих слів, що були

зафіксовані в РУСі-1933 та простеження процесу їхньої лексикографічної та узусної реактивації.

Мета дослідження – встановлення нормативності елімінованих слів, що увійшли до реєстру РУСа-1933, способом простеження їхньої реактивації в сучасній українській літературній мові; спростування звинувачень у їх кованості та штучному характері.

Принцип добору лексичного матеріалу – наскрізна вибірка слів, що входять до реєстру елімінованої лексики, упорядкованого О.М. Демською-Кульчицькою, у I – III томах РУСа-1933.

Алгоритм з'ясування нормативності елімінованої лексики:

1) виявлення слів, що містяться в реєстрі елімінованої лексики й увійшли до української (перекладної) частини реєстру РУСа-1933 як «джерела з першою фіксацією слова» і «джерела з першою фіксацією». За результатами підрахунків згаданий реєстр містить 679 слів, із них – 275 слів виявлено в РУСі-1933: 213 слів у РУСі-1933 як джерелі з першою фіксацією та 62 слова в РУСі-1933 як джерелі з першою фіксацією. До слів, зафіксованих у РУСі-1933 як джерелі з першою фіксацією, належать ті, що містяться в попередніх словниках. Такими словниками для всіх випадків є «Словарь російсько-український» М. Уманця й А. Спілки (далі – СлУм-1898) та «Словарь української мови» за редакцією Б.Д. Грінченка (далі – СлГр-1909) та інші словники, опубліковані до 1924 р. Вважаємо, що виявлення таврованих слів, зафіксованих не лише в РУСі-1933, а й у попередніх словниках, є доказом вибіркості звинувачень радянської влади. Обґрунтуванням заборони й вилучення РУСа-1933 з обігу стало саме змістове наповнення української частини реєстру «штучними, кованими, застарілими» словами. Однак за результатами наших досліджень понад 75% таврованих слів, які є в РУСі-1933, містяться й у СлУм-1898 та СлГр-1909, що не зазнали переслідувань.

Зауважимо, що, з одного боку, у 20–30-х рр. ХХ ст. СлУм-1898 і СлГр-1909 не позиціонувалися як сучасні словники. Вони не були нормативними на той час, їхня роль визначалася як словників «історичних», етапних, але таких, що вже в минулому, тому їх не таврували. А от РУС-1933 як сучасний словник, репрезентуючи їхню лексику, дійсно виглядав вороже, виклично, суперечливо на фоні русифікації. З іншого боку, однією з причин заборони РУСа-1933 є склад авторського колективу, який своєю громадянською позицією не задовольняв радянську владу і став жертвою сфабрикованої справи СБУ;

2) простеження використання слів, зафіксованих у РУСі-1933 як джерелі з першою фіксацією, у словниках 1926–1930 рр. (укладених і опублікованих майже того ж часу, що й РУС-1933, з використанням, імовірно, елементів, спільних для лексичної картотеки РУСа-1933 та інших термінологічних картотек). На нашу

думку, наявність слова не лише в РУСі-1933, а й у цих словниках, свідчить про його реальне функціонування в мові того часу. Хоча, не виключаємо й можливості «кування» цих слів, однак беззаперечного авторства не можемо приписувати саме укладачам РУСа-1933, оскільки слова до лексичної картотеки, якою користувалися для укладання переважної більшості тогочасних словників, вводили, зокрема, і після спільних обговорень.

За результатами дослідження в РУСі-1933 як джерелі з першою фіксацією міститься 62 слова. Однак, здійснивши пошук цих слів у словниках 1926–1930 рр., розмішених на сайті <http://r2u.org.ua/>, встановлено, що 36 слів із 62 містяться й у цих словниках;

3) виокремлення слів, що не ввійшли до попередніх словників та словників 1926–1930 рр. і містяться лише в РУСі-1933;

4) простеження використання виокремлених слів у словниках кінця ХХ – поч. ХХІ ст. (*лексикографічно реактивована лексика*) та мовній практиці аналогічного періоду (*узусно реактивована лексика*). Лексику, зафіксовану лише в діаспорних словниках та/або текстах періоду укладання РУСа-1933, яка не ввійшла до сучасних словників та узусу вважаємо *деактивованою*. Виявлення фіксації слова в РУСі-1933 як у єдиному джерелі дає підстави стверджувати його «кований» характер.

Отже, за результатами досліджень із 679 елімінованих слів у реєстрі РУСа-1933 виявлено 275. Із них 213 слів містяться в попередніх словниках, що не зазнали націоналістичних переслідувань; 36 слів – у тогочасних словниках, що також були заборонені до вжитку; 26 слів – лише в РУСі-1933. Зі слів, зафіксованих лише в РУСі-1933, 13 реактивовані і лексикографічно, й узусно (*вїмочка, відти́хання, двочлѐн, залю́блений, зелені́на, набли́жання, на́разі, озлидні́ння, притлу́млювати, прича́ндалья, свято́чний, спрі́тник, укї́сний*); 8 – реактивовані узусно (*бі́чніця, географі́чне ста́новище, до́бір, напу́шисто, по́дурня́чому, про́стоку́тний, се́реді́нний, спра́вучо́чок*); 2 – деактивовані (*мно́гокра́ть, поду́жник*); 3 слова, ймовірно, є «кованими» (*вї́ник, ко́лесо, одностру́н*), оскільки жодного випадку вживання окрім РУСа-1933 виявити не вдалося. Зауважимо, що віднесення цих слів до групи «кованих» є технічним, адже не виявлено випадків їхнього вживання. Однак відсутність цитат на цьому етапі дослідження не може переконливо засвідчити штучний характер цих слів, адже не були опрацьовані всі корпуси тогочасних та сучасних текстів. Лише докладний об'єктивний аналіз мовної ситуації дасть змогу перевірити реальність функціонування цих слів у мові. Це дає підстави стверджувати, що досліджуваний сегмент мовного матеріалу, попри ідеологічне таврування, у цілому відповідає вимогам лексичної нормативності як початку ХХ ст., так і нашого часу.

Література:

1. Демська-Кульчицька О.М. Реєстр репресованих слів [Текст] // Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду: документи і матеріали / Упоряд.: Л.Т.Масенко та ін. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – С. 354–399.
2. Дудик М.П. Активізація – актуалізація – реактивація (лексики) [Текст] / М.П. Дудик // Культура слова. – 2003. – № 62. – С. 30–33.
3. Мацько Л.І. Українська мова в кінці XX ст. [Текст] / Л.І. Мацько // Дивослово. – 2000. – № 4. – С. 15–20.